

Sillabik vəznin nəzəri-estetik meyarları və dünya ədəbiyyatında yeri

Məlahət Əhmədova

Bakı Avrasiya Universiteti, magistr
E-mail: malahatahmadovav@gmail.com

Annotasiya. Şeir və vəzn, vəzn və dil münasibətləri şeirşünaslığın mürəkkəb səciyyəli və nəzəri əhəmiyyətə malik məsələlərindəndir. Heca vəzni ilə bağlı araşdırmalarda da təbiət, musiqi və dil fenomenlərinin predmetləşməsi müşahidə olunsa da, əsas diqqət dil üzərindədir. Nəzəri fikrin ən ümdə qənaəti heca vəzninin dil hadisəsi kimi şərhinə və tədqiqinə əsaslanır. Əksər alimlərin tədqiqat mövqeyi hər bir şeir sisteminin vəzn xüsusiyyətlərinin mənsub olduğu dillə qarşılıqlı öyrənilməsi prinsipinə söykənir. Heca vəzni və ya sillabik vəzn təkcə türkdilli xalqların deyil, fransız, italyan, ispan, polyak, yapon, monqol və s. xalqların ədəbiyyatı üçün də xarakterikdir. Dünya poeziyasında da sillabik ölçü xüsusi poetik ritm sistemi olub misradakı hecaların say sabitliyi ilə xarakterizə olunur. Sillabik ölçü hecaların nisbətən bərabər uzunluqda və vurğunun nitqin ritmində daha az dominant rol oynadığı dillərin ədəbiyyatında özünü göstərir. Məqalədə hayku, sico, trova, aleksandrin şeir nümunələri ilə sillabik vəznin dünya ədəbiyyatındakı şəkil və formaları barədə məlumat verilir. Gəlinən elmi nəticəyə görə, müxtəlif xalqların ədəbiyyatında sillabik vəzn ölçü və şəkillərinin ortaya çıxması həmin dilin fonetik qəliblərinə əsaslanır.

Açar sözlər: sillabik vəzn, dil, heca, hayku, trova, sico, aleksandrin

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.10.2024; qəbul edilib – 28.10.2024

Theoretical and aesthetic criteria of syllabic metre and its place in world literature

Malahat Ahmadova

Baku Eurasian University, magistrate
E-mail: malahatahmadovav@gmail.com

Abstract. The relationship between poetry and metre, metre and language are complex and theoretically important issues in poetics. Although studies on syllable weight objectify natural, musical and linguistic phenomena, the main focus is on language. The main result of theoretical reflection is based on the interpretation and analysis of syllable weight as a linguistic phenomenon. The research position of most scholars is based on the principle that the metre characteristics of each poetic system should be analysed in conjunction with the language to which it belongs. Syllabic meter is used not only by Turkic-speaking peoples, but also by French, Italian, Spanish, Polish, Japanese, Mongolian, etc. peoples. It is also characteristic of folk literature. In world poetry, syllabic metre is a special system of poetic rhythm characterised by the constancy of the number of syllables in a line. The syllabic metre is characteristic of the literature of languages in which the syllables are of relatively equal length and in which stress plays a less dominant role in speech rhythm. The article provides information on the shapes and forms of syllabic metre in world

literature, and gives examples such as haiku, sicó, trova, alexandrine poetry. According to the scientific conclusion, the emergence of syllabic metre and forms in the literature of various peoples is based on the phonetic patterns of that language.

Keywords: syllabic metre, language, syllable, haiku, trova, sico, alexandrine

Article history: received – 14.10.2024; accepted – 28.10.2024

Giriş / Introduction

Vəzn, şəkil, forma ifadələri şeirşünaslıqda işlənən ifadələr olub, şeirin mahiyyətini aşkarlamağa xidmət edir. Şeirin formasından danışmaq, ilk növbədə, vəzn və şəkil anlayışları ətrafında gerçəkləşir. Şeirin tədqiqi vəznə, vəznin tədqiqi mütləq şəkildə şeirə toxunur. Vəznin lüğəvi mənası “bir şeyi ölçmək, çəkmək, ölçü, çəki, ölçək” [3] kimi səciyyələnir, vəzn “şeirə gözəllik, ahəngdarlıq verən əsas cəhətlərdən biri” kimi xarakterizə olunur [15, s.40]. Bir termin kimi Şərq mədəniyyətində şeir, musiqi, lüğət və sarf sahələrində işlənir. Ümumi nəzəri təyinatı görə “Şeirdə vəzn hecaların ya da uzun və qısa hecaların müəyyən miqdarlarla təkrarına əsaslanan, musiqili və fonetik ahəngi təmin edən qəliblərin ardıcılığıdır” [3].

Şeir və vəzn fərqli nəzəri kateqoriyalardır, lakin birlikdə kompleks ədəbi hadisə yaradırlar, bir-birini vəhdətdə izah edə bilirlər. Cəfər Xəndan şeirin əsas atributunu, şeiri nəsrədən ayıran mühüm cəhətlərdən birinin vəzn olduğunu bildirir. “Vəzn misraların həcmi, şeirin ölçüsü deməkdir. Şeir qanununa görə, birinci misranın həcmi nə qədər, ikinci, üçüncü və sair misraların da həcmi eyni olmalıdır” [24, s.261]. Dünya ədəbiyyatında şeirin vəznə görə ən məqbul hesab edilən təsnifatı sillabik, tonik və metrik vəzn bölgüsüdür. Adından da göründüyü kimi, bu bölgü vəznlərin müvafiq olaraq hecaların sayının bərabərliyinə, vurğulu hecaların müəyyən qaydalara uyğun düzülüşünə, hecaların qısa-uzunluğuna görə misradakı ardıcılığına əsaslanır.

Əsas hissə / Main part

Şeir və vəzn. Vəzn və dil. Sillabik vəzn dil hadisəsi kimi

Şeir istər məzmun, mahiyyət, istərsə sözlə ifadə, təqdimat baxımından bənzərsiz, təsirləndirməyə və duyğulandırmaya yönəlik yaradıcı söz sənətidir. Qədim Çin qaynaqlarında şeir “şi” adlanır. Çinlilərə görə, şeir “həsrətlərin məhsuludur”, şeir sözdən əmələ gəlir, “qəlbimizdəyken həsrət, sözlərə töküldüyündə şeir adını alır” [2, s.8-9]. Ərəbcə isə şeir öz semantik yükünü sevmək, hissetmək, sezmə yolu ilə bilmək mənalardan götürür. Şeir tədqiqatçıları şeirin ecazkar təbiətini araşdırarkən adətən şeir və təbiət, şeir və musiqi, şeir və dil müstəvilərində gəzişirlər. Bunun səbəbi də şeirdəki ritmdir. “Şeirdə mənanı hansısa məzmun yox, ritm yaradır. Bu şeirin ritmi artıq şairin ruhunda (ürəyində) olub-bitmiş və ən əsası unudulmuş (-!) hadisə və qəziyyələri yada salan, onları dilin ucuna gətirib qaytaran bir işarədir, yaxud işarələr sistemidir – sənə o gözəl və qənirsiz mənzərəyə qədər, onun lap ilk “hərfinəcən” aparır, amma sən orada nələrin olub-bitdiyini bilmirsən. Sən həmin işarələrin vasitəsi ilə sözün və nitqin keçmişini bərpa etməyə çalışırsan, şeir, poetik mətn məhz bu inadın sayəsində yaranır” [27]. Şeirdə ritm bir tərəfdən təbiətin harmonik bioritminə, digər tərəfdən də bu ritmin dildəki qaynaqlarına işarə edir. Yaşar Qarayev poeziya və təbiətin harmonik vəhdətini şeirin ritmik yaddaşında axtarırdı [17, s.588]. Ona görə təbiətin ritmi insan oğlunun yazdığı şeir ritmində özünü qoruyur. Cəfər Xəndan yazır ki, şeiri nəsrədən ayıran cəhətlərdən biri də ahəngdir. Şeirdə ahəngi vəzn və ölçülər yaradır. Ölçü şeirin müəyyən ahəngdə deyilməsini tələb edir [24, s.169].

İngilis şairi Tomas Sternz Eliota görə, şeir ən milli incəsənətdir, çünki, bir milləti başqa bir millət kimi düşündürmək asandır, onu başqa millətlər kimi hiss etməyi öyrətmək isə imkansızdır [19, s.XIX]. Heca vəzni Azərbaycan xalqının milli təfəkkürünün məhsuludur. Təsadüfi deyil ki, Cəfər Xəndan heca vəznini “xalqımızın bütün tarixi boyu bizdə yaranmış və büllurlaşmış gözəl bir şeir şəkli” kimi təhlil edir [24, s.171].

Ümumiyyətlə, heca vəzni ilə bağlı araşdırmalarda da təbiət, musiqi və dil fenomenlərinin predmetləşməsini müşahidə edirik. Kamran Əliyev hecanın ritmik əsası haqda yazır: “Bədii düşüncə harmoniyadır və təkliddə harmoniya yoxdur. Misra tənhalığının əzabından qurtaran şeir qoşa misranın ölçü bərabərliyi və ritm uyurluğu ehtiyacı hiss edəndə isə fəvqəladə bir kəşf edilir: Etnosun doğma dilinin qrammatik quruluşu üçün son dərəcə səciyyəvi olan heca həm ədəbi ölçü vahidi, həm də ritm əsası kimi seçilir!” [8, s.5]. Alimə görə, qədim türk şeirinin poetik qaynağı və totemi Atdır, türk şeirinin formalaşması atın ayaqlarına və yerisinə borcludur. Kamran Əliyevin heca vəzni ilə bağlı tədqiqlərində etnopoetik metodologiyayı Maral Yaqubova belə izah edir: “Hecadan törəmiş ən qədim və ilk türk şeiri olan qoşa misralı şeir, qoşa misralı şeirdən bəndə keçid, bayatı düşüncəsinin formalaşması, qoşma və gəraylıya doğru gediş – bütün bunları “Dədə Qorqud” dastanında zərgər dəqiqliyi ilə seçilmiş nümunələr əsasında ardıcıl izləyən müəllifin (Kamran Əliyevin – M.Ə.) məqsədi etnosun təbiəti ilə bağlantını görmək, göstərmək və çözməkdir” [25, s.81].

Vəznin izahında təbiət, musiqi və dil bəzən vəhdət halında, bəzən də ayrı-ayrılıqda predmetləşə bilər. Cəfər Xəndan şeir haqda yazır: “Əsasən zəhmətlə bağlı olaraq inkişaf edən şeir, ibtidai insanlarda rəqs və musiqi ilə qarışıq bir şəkildə olmuşdur” [24, s.249]. S.Pirsultanlı Abdulla Şaiqin, Əmin Abidin, Hənəfi Zeynallının mülahizələrinə istinad edərək on bir hecalı şeirin sazla əlaqədar, yəni telli çalğı alətləri ilə bağlı yarandığını qeyd edir [16, s.4].

Bilirik ki, “şeir” sözünün bir çox dünya dillərindəki alternativini “poem” kəlməsi və variantları şəkildədir. Yunanca emal etmək, düzəltmək, yaratmaq, uydurmaq mənalarına gələn “poeio” sözündən qaynaqlanır. Latın dilindəki alternativini olan “poeta” sözünün yaratdığı kanal vasitəsilə dünya dillərinə ötürülmüşdür. Lakin qədim yunan dilində “aoidos” /ozan, şair mənasında işlənən söz və ona müvafiq “ode”/nəğmə sözü də olmuşdur. Bu da nəğmə ilə oxunan şeir mənasındadır. Doğana görə, ta qədim çağlardan bugünə qədər türkçədə şeir və şərqi, melodiya qavramları bir-birindən çox fərqləndirilməyib. Uyğur və Qaraxanlı dönəmlərində yır, ır sözləri şərqi/türkü, yırlamaq/ırlamaq sözlərinin “qoşuq oxumaq” mənasına gəldiyini görürük [2, s.8-9].

Türk milli şeirindən bəhs edərkən, ilk növbədə, məhz heca vəznli şeirlər üzərində dayanılır. İslam dininin qəbulundan öncə türk poeziyasının əsas işlək vəzninin heca vəzni olması qəbul edilir. Qədim dövrdən başlayaraq ağılar, bayatılar, laylalar, eləcə də şeirlə söylənən atalar sözləri, tapmacalar, düzgülər və s. heca vəznində meydana gəlmişdir. Türk poeziya tarixində şeirin vəzn və formasının inkişafı baxımından ilkin və mühüm mərhələ olan qədim uyğur poeziyasında misraları 8, 11, 13, 14, 15 hecadan ibarət olan şeirlər az deyil. Türk ədəbiyyatında ən qədim mətnlərin Turfan qazılarında aşkarlanan Uyğur əlifbası ilə yazılmış Buddizm və İslami dönəmə aid parçalar olduğu bəllidir. “Türk dünyasının ilk lüğəvi ensiklopediyası olan “Divani-lüğət-it-Türk”də mətnə mənzumələr beş və onbeş hecalı olub, əsərdə vəzn və ölçü küg, qoşuq adlandırılmışdır [3]. “Qutadqu bilik” əsəri haqda Xəlil Rza Ulutürkün “Əsər hansı vəznə yazılıb – bu soğruya verilən cavablar tərlüdür... Bizim fikrimiz böylədir ki, “Qutadqu bilik”dən həm onbirlik hecaya, həm də əruza uyar bol-bol misallar gətirmək olar. Çox güman ki, əsər doğrudan da “Şahnamə” əruzunda nəzərdə tutulmuş, ancaq işin gedişində Türk təfəkkür tərzinin öz xüsusiyyətləri, öz tələbləri bu qəlibi dağıtmış, necə deyirlər doğmalığ oğeylik ilə çulğaşmışdır” [22, s.10-11]. Bu sözlər milli təfəkkürün qərinələr boyunca özünə ən uyğun ifadə formasını axtarıb tapması, cilalması və nəsilərdən-nəsilərə ötürmə qabiliyyətinə işarə edir. “Heca vəzni Azərbaycan dili üçün ən oynaq, yüngül, ahəngdar şeir ölçüsüdür... bu vəzn Azərbaycan xalqının milli şeir ölçüsü hesab edilir [14,

s.48]. Azərbaycan ədəbiyyatında heca vəzninin mövqeyi ilə bağlı Sultanlının qənaəti də demək olar ki, eyni məzmunadadır: “Heca vəznli şeir yazılı ədəbiyyatımızdan çox-çox əvvəl şifahi xalq ədəbiyyatı daxilində, bircə, öz təkamülünü keçirmiş, inkişaf etmiş və kamala çatmışdır. Yazılı ədəbiyyatımız əruz vəznini qəbul etdiyi üçün heca vəznli şeir şifahi ədəbiyyatdan yazılı ədəbiyyata gələrkən, yəqin ki, hər zaman müqavimətə rast gəlmiş, yeni icad olunmuş vəzn kimi görünmüş və bəzən cılız təsir bağışlamışdır. Heca vəznli milli şeirimizin tarixini yazılı poeziyamızla müəyyən-ləşdirmək düz olmaz. Milli heca vəzninin yazılı ədəbiyyatda vətəndaşlıq hüququ qazanması qısa zaman daxilində başa çatmamışdır [16, s.34].

Müasir müəlliflərin də heca vəzni ilə bağlı fikirləri sələf-xələf münasibətlərindəki təsdiqə dayanır. Rafiq Yusifoğluna görə, heca Azərbaycan şeirinin ən aparıcı vəznidir, arzulamaların, oxşamaların, bayatların, ağıların, laylaların, mövsüm və mərasim nəğmələrinin, əmək nəğmələrinin, sayacı sözlərin, qoşmaların, gəraylıların və s. poetik folklor nümunələrinin hamısının heca vəznində olması bu vəznin əhatə dairəsinin genişliyindən və kütləviliyindən xəbər verir [28, s.155]. Ümumiyyətlə, ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə bağlı dərsləklərdə heca vəzni ilə bağlı mülahizə və qənaətlər bir-birini tamamlayır. Dərslək xarakterli bu əsərlərdə heca vəzninin poetexnoloji məsələlərinə, hecaların saylarına görə şeirin struktur təsnifatına, nümunələrlə ikihecalıdan on altı hecalıya qədər vəznin şəkil və forma müxtəlifliyinə diqqət yetirilir. Deməliyə ki, heca vəzninin tədqiqi və tədrisi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, əsasən, bir-birinə uyğundur və vahid model təsiri bağışlayır.

Ümumiyyətlə, nəzəri fikrin ən ümdə qənaəti heca vəzninin dil hadisəsi kimi şərhinə və tədqiqinə əsaslanması üzərindədir. “Hər hansı bir xalqın şeir vəzni və ya vəznləri onun dilinin xüsusiyyətləri, təbii ahəngi, quruluşu ilə sıx bağlı olur. ... şeir vəznini hər xalqın öz dilinin təbiəti, qanunları yaradır, müəyyənləşdirir, cilalandırır” [15, s.40]. Vəznin formalaşması və sabitləşməsi dil hadisəsidir. Məmməd Əliyev yazır: “Şeir poetik dildir, onun canı da, ruhu da milli dilin fonetik təbiəti, ahəng və tələffüz xüsusiyyətləridir. Dil poeziyanın materialı olub, şeirin ahəng, avaz və musiqisinin bilavasitə “yaradıcısı”dır” [9, s.119]. Məmməd Əliyev vəzni tarixi poetik prinsiplə izləyir, onun təşəkkül və sabitləşməsini çoxəsrlik proses kimi dəyərləndirir. Vəznin dəyişkən və dinamik səciyyəsi ilə bağlı elmi mülahizələri qəbul etmir, dilin fonetik strukturunu bu sabitliyin əsas meyarı kimi görür [9, s.121]. Məmməd Cəfər yer üzündəki xalqların sayı qədər vəzn olması fikrini absurd hesab edirdi, Məmməd Əliyev də dünya şeirində üç vəzn olması fikrini təsdiqləyir, hər ikisi vəzni ictimai-dinamik tarixi hadisə kimi deyil, məhz dil hadisəsi kimi qəbul edir, Fuad Köprülünün “yeni vəzn yaratmaq yeni dil yaratmaq qədər çətin” olduğu fikrini məqbul hesab edir. Xatırlayaq ki, Əmin Abid “Heca vəzninin tarixi” adlı məqaləsində etnolinqvistik meyar sərgiləyirdi, vəzni dilin məhsulu, hər ictimai zümrənin öz ilk şeirinə verdiyi ahəng, dilinin ümumi ahəngindən doğan elementlərin məcmusu kimi görürdü. Alimin fikrincə, heca vəzninin formalaşmasında türk xalqlarının məişət, adət, mədəniyyət xüsusiyyətlərinin toplusu olan etnoqrafik elementlər vacib rol oynayırdı [1].

Məlumdur ki, əksər alimlərin tədqiqat mövqeyi hər bir şeir sisteminin vəzn xüsusiyyətlərinin mənsub olduğu dillə qarşılıqlı öyrənilməsi prinsipinə söykənir. Heca vəzni və ya sillabik vəzn təkcə türkdilli xalqların deyil, fransız, italyan, ispan, polyak, yapon, monqol və s. xalqların ədəbiyyatı üçün də orta əsrlərdən başlamış indiyədək ən işlək, ən doğma ədəbi vəznidir [15, s.226]. Heca vəzninin nəzəri-estetik təyinatı və tarixi dünya ədəbiyyatşünaslığında da aktual qalan məsələlərdəndir. Heca vəzni ilə bağlı tədqiqlərdə linqvistika sahəsinin sərhədində baş tutması isə qaçınılmazdır və hətta vacibdir. Şeir və dil, poetik vəzn və dil məsələləri Azərbaycan ədəbiyyatşünasları ilə yanaşı, dilçilərin də tədqiqat obyektini təşkil edib. Poetik vəzn və dilin fonetik quruluşu arasında əlaqə barədə Məmməd Cəfər “Şeirimizin dili və vəzn haqqında” məqaləsində mülahizələr irəli sürmüş, şeir və dil arasındakı əlaqənin vacibliyini vurğulamışdır. Azərbaycan dilinin ədəbi fonetikasi barədə doktorluq dissertasiyası yazmış, şeir və dil müstəvisində xeyli

tədqiqatlar aparmış Ağamusa Axundov yazırdı: “Şübhəsiz, dilin fonetik quruluşu ilə vəzn arasındakı möhkəm qarşılıqlı əlaqə və vəznin dilin milli spesifikasından asılılığı şərtidir” [5, s.15]. “Şeir sənəti və dil” adlı kitabında Azərbaycan dilində tonik vəzndə şeir yazmağın qeyri-mümkünlüyündən bəhs edirdi, bunu sabit vurğulu dil olması ilə əlaqələndirirdi. Ağamusa Axundovun “Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonetikasi” adlı doktorluq dissertasiyası və bu sahədəki tədqiqatları bu məqamda öz nəzəri əhəmiyyəti ilə seçilir.

Sillabik vəzndə adından da göründüyü kimi, önəmli olan hecadır. Bildiyimiz kimi, heca tələffüz zamanı sözün asanlıqla bölünə bilən hissələrinə deyilir. Heca sözünün etimoloji mənşəyi ərəbcə hev kökündən gəlir, temp ilə mənzumə oxumaq, əlifbadakı hərflərin sırası mənalarına uyğun gəlir. Ərəb dilinə isə arami/süryani hgy kökündən gələn “hega”, düşünmə, hecalayaraq oxumaq sözündən keçmişdir [11]. Avropa dillərində alternativ olaraq syllable sözü işlədilir. Syllable/sillabl sözü anqlo-norman dillərinə qədim fransızca da olan sillabe sözündən keçmişdir. Fransız dilində latıncadan (syllaba), axırıncıya da qədim yunancadan keçmişdir, yunanca syllabe “birlikdə götürülmüş” mənasındadır, tək səsi ifadə etmək üçün hərflərin birgə istifadəsinə istinad edir [18]. Hər iki etimoloji izahın ortaqlığı ritmik nizamı yada salmasıdır. Sillabik vəznin, ümumilikdə, bütün vəznlərin nəzəri təyinatında ritmi anlamaq ilk şərtidir. “Ritm sillabik (heca vəzni) şeirdə hecaların sayına görə yarana bilər. Sillabik-tonik şeirdə ritm özünü vurğulu və vurğusuz hecaların sayında göstərir. Ölçülü (metrik) şeirlərdə isə ritm vurğuların uzun və qısalığına görə yaranır” [6, s.29]. Ümumiyyətlə, nəzmlə yazılan əsərləri nərdən fərqləndirən əsas ifadə şərtlərindən biri ritmdir. “Ritm ... eyni bir hadisənin müxtəlif tərkib hissələrinin müəyyən bir zaman çərçivəsində ahəngdar şəkildə təkrarlanmasıdır. Başqa sözlə desək, nəzmi təşkil edən hər misra, söz, beyt, səs, fasilə uyğun – proporsional şəkildə təkrarlanmalıdır. Bu, nəzmin əsas texniki tələbidir” [6, s.28]. Nəzmin və nəzm şkillərinin əsas ünsürü və atributu kimi qəbul etdiyimiz ritmin linqvistik əsası vardır.

Dünya ədəbiyyatında sillabik vəzn

Dünya poeziyasında da sillabik ölçü xüsusi poetik ritm sistemi olub misradakı hecaların say sabitliyi ilə xarakterizə olunur. Lakin sillabik ölçü hecaların nisbətən bərabər uzunluqda və vurğunun nitqin ritmində daha az dominant rol oynadığı dillərin ədəbiyyatında özünü göstərir. Sillabik ritmi qorumaq şeirin strukturu misralardakı hecaların sayına görə tənzimlənə bilər. Buna şeirin bütün misralarını eyni heca sayı əsasında qurmaqla və yapon haykuları kimi 5-7-5 modelində də olduğu kimi tərtib etməklə nail olunur.

Yapon ədəbiyyatında tanka və hokkular heca şeirləridir. Əgər hokkular üç misra və 5-7-5 heca sayına görə tənzimlənirsə, tankalar (yaponca qısa mahnı deməkdir) 5 sətirdən və 31 hecadan ibarət olub, 5-7-5-7-7 heca sisteminə əsaslanır. Hayku tankadan əmələ gəlmiş janrdır. “Tankada sezura (şeirdə sözlər arasında fasilə) vardı. Və o, həmin hissədən iki yerə “parçalandı”. 17 hecalı üçmisralıq və 14 hecalı ikimisralıq şeir, adətən iki müəllif tərəfindən deyilən özünməxsus bir dialoq formasını aldı. Bu üç misralıq şeirin ilk forması “ilk misralar” mənasını verən “hokku” adlanırdı. Üçmisralıq şeir müstəqil əhəmiyyət kəsb edəndə öz mürəkkəb xüsusiyyətləri olan janra çevrilərək “hayku” adlandı” [26]. Qeyd edildiyi kimi hokku hərfi tərcüməsində “giriş misrası” kimi izah olunur [7, s.123]. Yapon renqa və ya renku şeirinin giriş misrası kimi xarakterizə olunur. Matsuo Basyo (1644–1694) hokkunu müstəqil şeir üslubu kimi təqdim etməyə başlamış, Masaoka Siki (1867–1902) isə hokku şeirini “hayku” adlandırmağı təklif etmişdir [12, s.20]. Bu şairin zamanından etibarən hayku daha aktiv işlənsə də, hokku terminindən hələ də renqa şeirinin giriş misrasını bildirmək üçün istifadə olunur. Haykuların semantik məzmununda ciddi rol oynayan konkret sözlər vardır ki, bunlar kiqolar adlanır. Hayku poeziyasında əsas yeri ilin dörd fəslə – payız, qış, yaz, yay arasındakı əlaqə tutur. Müdriklər deyirdi: “İlin fəsilələrini görənlər, hər şeyi görüb!” Yəni doğuluşu, böyüməni, sevgini, yeni doğuluşu və ölümü görüb. Buna görə də klassik haykuda

əsas element “mövsümi sözdür” yəni kiqodur [26]. Hayku ənənəsi yapon ədəbiyyatında kiqolar lüğətinin formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır. Yelena Dyankova Basyonun

*Arpanın hörüyündən
Yapışdım, dayaq kimi...
Ah necə də ağırdır ayrılıq anı!*

– Haykusundakı “Arpa hörüyü”nü mövsümi söz, yəni kiqo kimi semantik yükünü birbaşa dünyanın sonuna işarə etməsinə bağlayır [26]. Ümumiyyətlə, yapon haykuları minimalist şeir tipi kimi dünya ədəbiyyatında maraqla qəbul olunmuş və ona uyğun şeirlər yazılmışdır.

Koreya ədəbiyyatında sillabik vəzn standartlarına uyğun gələn poetik forma isə sico adlanır. Sico Koreya ədəbiyyatının ən qısa lirik şeir formasıdır [10]. Bir sico şeirinin hər sətirində 14-16 heroqlif (və ya hanqıl hecaları, Koreya dilində mətnlərin yazılışında istifadə olunan fonetik hərfi-hecalı yazı) olur, üç sətirdə cəmi 44-46 heroqlif olur. Hər sətirin ortasında pauza var, ona görə də başqa dillərə tərcümə edərkən çox vaxt üç əvəzinə altı sətir istifadə olunur. Sico poeziya janrı Qoryo sülaləsinin son dövründə (918-1392) yazılmağa başlanmış, Koson sülaləsi dövründə isə çox məşhurlaşmış və musiqi ilə oxunmuşdur. Sicolar əvvəlcə “qısa mahnılar” adlandırılısalar da, daha sonra poetik quruluşa malik olduğu üçün şeir adlandırıldı. Köhnə dövrlərdə yazılmış sicolar “qo-sico”, yeni dövrdə yazılmış sico isə “hyonde-sico” adlanır. Struktura əsasən iki növ sico var: dəyişməz sətirlərdən ibarət pyong-sico və daha uzun sətirlərdən ibarət hekayə tipli sico. S.Yeşim Ferendeci belə izah edir ki, sico üç misra və dörd frazadan ibarət olur. Bəndin toplam heca sayı 45-ə qədərdir (44-46 qeyd edənlər də var). Sicolarda hər cərgəyə “gu” yəni misra adı verilir, hər misrada bəlli bir öyüd öz yerini alır:

Birinci (başlanğıc) misra: 3 4 3 4

İkinci (orta) misra: 3 4 4 4

Üçüncü (son) misra: 3 5 4 3

Tədqiqatçı alim ardınca bir pyonq-sico nümunəsi ilə bu strukturu anlamağımıza kömək edir:

“Çongsan-ın ne dışıyo noksu-nın nime cong-i (Çocang)

Yaşıldağ, mənim qəlbim kimi, mavi su da, sənin sevgin kimi (Başlanğıc misrası)

Noksu-nın hilloqandil çongsaniya pyonhalsonga (Cungcang)

Mavi su axıb gedəcək, amma yaşıldağ eyni qalacaq (orta misra)

Noksudo çongsan mot ico uro uro ganora (Congcang)

Mavi su da yaşıldağı unutmadan ağlayaraq axıb gedəcək (son misra) [10, s.398-399].

Sillabik vəznin maraqlı nümunələrindən biri klassik portuqal ədəbiyyatındadır və trova adlanır. Trova dörd misradan ibarət ənənəvi şeir formasıdır, hər misra yeddi hecaya əsaslanır. Portuqaliya və əsasən Braziliya ədəbiyyatında geniş yayılmışdır [20]. Braziliyalı şair Luiz Otavioya “trova”ya həsr etdiyi şeirində dördmisralı, hər biri yeddi hecalı, ən azı ikinci və dördüncü misraları qafiyələnən bu poetik kompozisiyanın xalqın ürəyi ilə birbaşa danışmasını heyranlıqla tərənnüm edir [13]. Məşhur portuqal şairi Fernando Pessoa hesab edir ki, trova insanların ruhlarının pəncərəsinə qoyduqları çiçək vazasıdır. Trovanın xüsusiyyətləri və elementləri belədir: bir tək dördlük şəkliyədir (4 sətirlik bənd); izosillabikdir, sətirlərin hər biri 7 hecadır; qafiyəlidir, ən çox yayılmış qafiyə sxemi ABAB, digər qafiyə sxemləri isə ABCB, ABBA və AABB-dir, başlıqsızdır. Tarixən trova hər hansı bir şeir və ya mahnı mənasında işlənib. Lakin genezisi orta əsrlərin poetikası ilə sıx bağlıdır, trova şeir və mahnı sözləri ilə sinonim təşkil edirdi. Səlib yürüsləri, mavrlara qarşı mübarizə, feodal quruluşu və ruhanilərin mistik nüfuzu zamanı inkişaf etmişdir. Fransanın cənubunda truverlər, trubadurlar və Portuqaliyada trovadorizm kimi tanınan poetik hərəkətlə inkişafının zirvəsinə çatmışdır. Özünü bu şeirləri yazmağa həsr edən hər bir şair trubadur və ya vate sayılırdı. Getdikcə trovalar möhkəm və sabit poetik formaya çevrilmiş, dörd misra, hər

misrada 7 hecalı, yəni heptasillabik olmaqla öz sabit şəklini almışdır. Trovada məzmun dörd sətirdən ibarət strukturda çatdırılmalıdır. Şairin çatdırmaq istədiyi mesaj tam mənası ilə oxucuya dörd misra daxilində təqdim olunmalıdır.

Sillabik ölçü fransız ədəbiyyatında rast gəlinir, çünki fransız dilində ingilis dilində olduğu kimi, vurğu əsas deyil. Bu o deməkdir ki, fransız misrasında metrik cərgə, adətən, hecaların sayı ilə müəyyən edilir. Ən çox yayılmış metrik uzunluqlar isə onhecalı (dekasillabik), səkkizhecalı (oktosillabik) və on iki hecalı (aleksandrin) şəkillərdir. Fransız ədəbiyyatında heca uzunluğu ritm yaradan vasitələrdən biridir, xüsusilə İntibah və Barokko dövrlərində xüsusilə məşhur olmuş 12 hecalı aleksandrin şeir şəklində özünü göstərir. Aleksandrin ölçüsü 6-cı hecada (medial sezura, pauzadan əvvəl) və sonuncu hecada əsas vurğu olan 12 hecadan və hər yarım sətirdə bir ikinci dərəcəli vurğudan ibarətdir. Bu forma sadə və ya mürəkkəb duyğuların tərənnümü, müəyyən nəqli təsvirlərin, pafoslu vətənpərvərlik hisslərinin ifadəsinə uyğun gəlir. Fransız poeziyasında qəhrəmanlıq misrası kimi də səciyyələnir [4]. Aleksandrin misrası altıncı hecadan sonra sezası olan, altıncı və on ikinci hecalarda məcburi vurğularla və alternativ olaraq iki feminen və iki maskulin qafiyəsinin məcburi bitişik düzülüşü olan on iki hecalı fransız misrasıdır. Əvvəlcə təmiz sillabik ölçüdə ortaya çıxmış, uzun təkamül prosesində tonik quruluş qazanmışdır. Buna görə də çox vaxt tonik-sillabik ölçü səciyyələnir.

Aleksandrin adı XII əsrdə Makedoniyalı İsgəndərin macərələrindən bəhs edən “Roman d'Alexandre” adlı fransız romansında ilk dəfə istifadə edilməsi ilə bağlıdır. Sonralar XVI əsrdə La Pleyada şairləri və Pyer de Ronsard tərəfindən yenidən canlandırılmış və məşhurlaşdırılmışdır. Pyer Kornel və Jan Rasinin klassik tragediyalarında ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Yambik heksameter adı ilə ingilis poeziyasına da keçir, fransızcadakı iki əsas və iki ikinci dərəcəli vurğu əvəzinə burada altı vurğulu hal alır. XVI əsrdə İngiltərədə, XVII əsrdə alman və holland şeirində tətbiq olunsada, Fransadakı mövqeyini və şöhrətini qoruya bilmir. Bu da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həmin dillərin ritmik əsası ilə bağlıdır.

Polyak ədəbiyyatında sillabik vəznin maraqlı nümunələrinə rast gəlinir və bir qədər fransız sillabik sistemə bənzəyir. Ən geniş yayılmış forma on üç hecalı misradır, buna polyak aleksandrini də deyirlər [29, s.109]. Bundan başqa, on bir hecalı və səkkiz hecalı misralar da mövcuddur. Polyak nəzm şəkilləri XVI əsrdə formalaşmış, latın, italyan və fransız şeirindən güclü şəkildə təsirlənmişdir. XVIII əsrdə polyak ədəbiyyatında tonik vəzn nümunələri ortaya çıxsada ənənəvi heca ölçüsünün yerini ala bilməmişdir. Hal-hazırda doqquz hecalı misralar polyak ədəbiyyatında məşhurdur. Polşa İntibahının ən böyük şairi və milli versifikasiyanın əsaslarını qoymuş Yan Koçanovski bu ölçü ilə yazmışdır. Adam Mitskeviçin “Pan Tadeuş” adlı milli dastanı da polyak aleksandrini ilə yazılmışdır.

Bu nümunələrin sayını artırmaq olar, sillabik vəznin dünya ədəbiyyatındakı şəkil və formaları haqda daha çox yazmaq olar. Hələ ötən əsrdə Azərbaycan şeirşünaslıq məktəbinin sütunlarından biri olan Əkrəm Cəfər “Ümumiyyətlə, sözlərində vurğu dəyişən deyil, sabit olan dillər üçün heca vəzni səciyyəvi şeir vəznidir” [21, s.12] qənaəti ilə çıxış edirdi. Dünya ədəbiyyatında sillabik vəzn şəkillərinin zənginliyi və çeşidliliyi inkar oluna bilməz. Türk dillərində və ləhcələrindəki sillabik şeir isə bu versifikasiya sistemində xüsusi yer tutur.

Nəticə / Conclusion

Araşdırmalar göstərir ki, türk heca vəzninin dünya miqyaslı tədqiqinə ehtiyac var. Aydın olur ki, sillabik vəzn geniş coğrafi arealı və tarixi dərinliyi olan versifikasiya sistemidir. Müxtəlif xalqların ədəbiyyatında sillabik vəzn ölçü və şəkillərinin ortaya çıxması həmin dilin fonetik qəliblərinə əsaslanır. Türk milli təfəkkürünün əsas poetik ifadə vasitəsi olan heca vəzni ilə dünyadakı sillabik vəznin ortaq və fərqli tərəflərini görmək üçün müqayisələrə ehtiyac var. Bu heca

vəzni haqda tədqiqlərin mövcud vəziyyəti və gələcək perspektivlərini bir məxrəcə gətirmək üçün vacibdir və əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat / *References*

1. Abid, Ə. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edəni və ön sözün müəllifi filologiya elmləri doktoru Bədirxan Əhmədov). – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007.
2. Aksan. Doğan, şiir dili və Türk şiir dili (Dilbilim Açısından Bakış). – Ankara: – 1995, – 296 s.
3. Albayrak, N. "Hece vezni", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hece-vezni> (11.01.2025).
4. Alexandrine. Encyclopedia Britannica, 14 Sep. 2011, <https://www.britannica.com/art/alexandrine>. Accessed 11 January 2025.
5. Axundov, A. Şeir sənəti və dil. Şeir sənəti və dil. – Bakı: Yazıçı, – 1980.
6. Babazadə, B. Ədəbiyyatda lirik növ (dərs vəsaiti). – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2008, – 178 s.
7. Blyth, R.H. Haiku. Volume 1, Eastern culture. The Hokuseido Press, – 1981.
8. Əliyev, K. "Açıq kitab - "Dədə Qorqud". – Bakı: Elm və Təhsil, – 2015, –116 s.
9. Əliyev, M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: ali məktəblərin bakalavr və magistr pilləsində təhsil alanlar üçün dərslik. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012, – 477 s.
10. Ferendeci, Ş. Yeşim. Kore Edebiyatında "Şico". Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, – 2014, 54(2), – 395-404.
11. Hece. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/hece>
12. Higginson, W.J. The Haiku Handbook, Kodansha International, – 1985.
13. Luiz Otavio <https://www.ubtcuritiba.com.br/luizotavio>). Not: bu qaynaqdan istifadə olunan materiallar orijinal Portuqal dilindən Türkiyə türkçəsinə DeepL (maşın tərcüməsi) tərəfindən çevrilmiş və müəllif tərəfindən redaktə edilmişdir.
14. Mikayılov, Ş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: IX-XI-ci siniflər üçün dərs vəsaiti. – Bakı: Maarif, – 2000, – 196 s.
15. Mirəhmədov, Ə.M. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. – Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası NPB, – 1998, – 240 s.
16. Pirsultanlı (Paşayev), Sədnik Paşa. Azərbaycan şifahi xalq şeiri və heca vəzninin inkişaf tarixi. – Bakı: Təknur, – 482 səh.
17. Qarayev, Y. Seçilmiş əsərləri (5 cildə) III cild. – Bakı: Elm, – 2015.
18. Syllable. <https://www.etymonline.com/word/syllable>
19. Tomas, S.E. Edebiyat üzerine düşünceler. – İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, – 1990.
20. Trova. <https://www.infoescola.com/literatura/trova/>. Not: bu qaynaqdan istifadə olunan materiallar orijinal Portuqal dilindən Türkiyə türkçəsinə DeepL (maşın tərcüməsi) tərəfindən çevrilmiş və müəllif tərəfindən redaktə edilmişdir.
21. Türk filologiyası məsələləri. /Red. hey.: Ə. Cəfər, Ə. C. Əhmədov, B. M. Hüseyinov və b. – Bakı: Elm, – 1971.
22. Ulutürk, X.R. İlk möhtəşəm abidəmiz/ Balasaqunlu Y. Qutadqu bilik. – Bakı: Gənclik, – 1998, – 336 s.
23. Xəndan, Cəfər. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Orta məktəbin 8-10-cu sinifləri üçün. Bakı: Azərənşr, 1958, 285 s.
24. Xəndan, C. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Orta məktəb üçün. – Bakı: Azərənşr, – 1948, –187 s.

25. Yaqubova, M. Etnopoetika: etnik kimlik və ədəbiyyat (Kamran Əliyevin “Açıq kitab” konsepti) / Kamran Əliyev: tanınmış ədəbiyyatşünas, unudulmaz insan. – Bakı: Elm və təhsil, – 2023, – 448 s. – s.73-85
26. Yelena, D. Haykunun oxunma və anlama qaydası. Rus dilindən tərcümə edən: Xanım Aydın. <https://kaspi.az/az/201604272145-haykunun-oxunma-ve-anlama-qaydasi>
27. Yusifli, C. Formanın müqəddəs sirri. <https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/6861-mena-sual-demekdir> (11.01.2025)
28. Yusifoğlu, R. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. – Bakı: Sabah, – 2001, – 228 s.
29. Гаспаров, М.Л. Тринадцатисложник // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина. Институт научной информации по общественным наукам РАН: . – Стб. Интелвак, 2001, –1596 с.

Теоретические и эстетические критерии силлабического метра и его место в мировой литературе

Малахат Ахмадова

Бакинский университет Евразия, магистр

E-mail: malahatahmadovav@gmail.com

Резюме. Соотношение поэзии и метра, а также метра и языка представляют собой один из сложных и теоретически значимых вопросов в поэтике. Хотя исследования силлабических стихосложений объективируют природные, музыкальные и лингвистические явления, основное внимание уделяется языку. Основной результат теоретического осмысления основан на интерпретации и анализе силлабических стихосложений как лингвистического феномена. Исследовательская позиция большинства ученых основывается на принципе, что метрические характеристики каждой поэтической системы должны анализироваться в сочетании с языком, к которому она принадлежит.

Силлабический метр используется не только тюркоязычными народами, но и французами, итальянцами, испанцами, поляками, японцами, монголами и другими народами. Он также характерен для народной литературы. В мировой поэзии силлабический метр представляет собой особую систему поэтического ритма, характеризующуюся постоянством количества слогов в строке. Силлабический метр свойственен литературе тех языков, в которых слоги имеют относительно равную длину, а ударение играет менее доминирующую роль в ритме речи.

В статье представлена информация о формах и разновидностях силлабического метра в мировой литературе, а также приводятся примеры, такие как хайку, сико, трова, александрийская поэзия. Согласно научному выводу, возникновение силлабического метра и его форм в литературе различных народов основывается на фонетических особенностях данного языка.

Ключевые слова: силлабический метр, язык, слог, хайку, трова, сико, александрийская поэзия